

The source basis of this work includes published texts in the official old Ukrainian language of the 14th century, scientific studies on the issue, Ukrainian language dictionaries, Ukrainian language atlas, etc.

A lot of inflectional variants of onyms expressed by nouns in different grammatical forms were found, including: in genitive case singular (Днстра, Серета — Бугу, Дону, Сяну); in dative singular (Володиславу, Дмитрию, Роману — Володиславоу, Ключови, Ходорови); in instrumental singular (съ Лукашомъ, ис Ходькомъ — Гринемъ, Данславичемъ); in prepositional singular (оу Смотричи, на Серет — в Галичу, по Стыру); in prepositional plural (въ Ейишикахъ, въ Мойсиковичахъ — оу Новосльце(х), оу Тиковичехъ), etc.

Conclusions. Inflectional variation of proper names is primarily stipulated by the interaction of nouns with different ancient stems, partly caused by the influence of the Ukrainian language and traditional spelling action, hence, by the general tendency to association and unification of various types of case inflections and by appearance of a new system of nouns case inflection in the Ukrainian language.

Key words: variability, variant, manuscript, inflection, proper name, noun, flexion.

Надійшла до редакції 28.05.2015

УДК 811.161.2'373.2 (043)

М. М. Цілина

кандидат філологічних наук, доцент, здобувач наукового ступеня
доктора філологічних наук Київського національного
університету імені Тараса Шевченка;
доцент кафедри української мови, літератури та східних мов
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
e-mail: macilin@ukr.net

АРХАЇЧНІ Й ДАВНІ УКРАЇНСЬКІ ІДЕОНІМИ

У статті порушено тему хронологічної класифікації українських ідеонімів, зокрема розглядаються такі два їх поділи за часом виникнення, як архаїчні (до XI ст.) і давні (виникли в XI—XVIII ст.). З'ясовано їх автентичність, особливості присвоєння чи зміни назв, у деяких випадках структурні та семантичні модифікації.

Ключові слова: ідеоніми; архаїчні ідеоніми; давні ідеоніми; бібліоніми; імажоніми; поетоніми.

Українська ідеонімія — одна з найменш вивчених галузей української ономастики. Хоча, звичайно, існують розвідки у сфері цієї пропріативної системи, репрезентовані теоретичними працями М. М. Торчинського, який представив розгорнуту класифікацію цих найменувань за типом денотованого об'єкта; О. Ю. Карпенко, котра подала структуру ідеонімічного фрейму; В. М. Калінкіна — працював над теоретико-методологічними основами поетонімії, Л. О. Белея — вивчав літературно-художню антропонімію та ін. Питання хронологічної класифікації онімів загалом й ідеонімії зокрема, як свідчать джерела, рідко привертають детальну увагу вчених. Хоча усебічний розгляд принципів поділу української ідеонімії був би неповним без розгляду її хронологічного дискурсу, особливо онімів у тих часових сегментах, котрі треба реконструювати. Тому ставимо за мету виявити хронологію перших українських ідеонімів, з'ясувати їх автентичність, особливості присвоєння чи зміни назв, правописну нормалізацію тощо.

Як зазначала О. В. Суперанська, «...хронологічний аспект властивий усім категоріям власних назв, кожна епоха має свої типові моделі і морфеми-наповнювачі, тому аналіз онімів у цьому плані може бути дуже перспективним для низки історичних та етнографічних досліджень» [Суперанская, 1973, с. 173]. З іншого боку дослідниця підкреслює, що хронологічна класифікація — це дуже складна і серйозна ономастична градація, тісно пов'язана з історією, археологією, діалектологією, і найповніше вона може бути проведена в топонімії й антропонімії. Для ідеонімії провести дослідження датування появи назв буде складно, оскільки треба виявити, перш за все, час їх виникнення, а для давніх найменувань це буде проблематично, бо не всі оніми зафіксовані в пам'ятках. А якщо трапляються ідеоніми в якихось історичних згадках чи фольклорних джерелах, то можемо констатувати лише перші згадки, де функціонують ідеоніми, а не про рік виникнення самої назви. Наприклад, у «Чеській граматиці» Яна Благослава, написаній 1571, була вміщена перша публікація літературного запису української пісні про Стефана Воеводу — «*Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...*». Як бачимо, час появи цієї граматики і час виникнення самої назви пісні — різні хронологічні зрізи, і очевидним є те, що час постання ідеоніма є давнішим, але ніде не встановленим. Безперечно, у розгляді аспекту датування власної на-

зві слід говорити про абсолютний і відносний час її постання. Тому хронологічна класифікація ґрунтується на «встановленні відносного або абсолютного часу виникнення назви, вияву першої згадки певної назви у пам'ятках писемності; віднесення її до певного ряду, типового для даної епохи, за допомогою фонетичного, морфологічного або етимологічного аналізу» [Подольская, 1988, с. 52].

Щодо впровадження такого принципу до розгляду власних найменувань загалом в українській теоретичній ономастиці приділялася незначна увага. Так, В. В. Німчук, пропонуючи власний реєстр ономастичних термінів, поділяє оніми за суспільними формаціями, виділяючи пропріальну лексику родового, родово-племінного, племінного, ранньофеодального і феодального періодів та доби капіталізму і соціалізму [Німчук, 1966, с. 34]. Звичайно, в сучасних реаліях розвитку українського мовознавства такий поділ, мабуть, не може бути прийнятим для подальшої розробки, однак, попри все, заслуговує на увагу як одна із перших спроб торкнутися не розробленої досі проблеми.

Своє намагання поділити літературно-художню антропонімію за хронологічними ознаками репрезентував у своєму дослідженні Л. О. Белей [Белей, 1997]. Хронологічні рамки вивчення назв у його науковій розвідці окреслювали часові межі кін. XVIII–XX ст. В історії нової української літературно-художньої антропонімії учений виокремив 5 періодів: 1) літературно-художня антропонімія кін. XVIII — поч. XIX ст.; 2) літературно-художня антропонімія 30–50-их рр. XIX ст.; 3) літературно-художня антропонімія 2-ої пол. XIX ст.; 4) українська літературно-художня антропонімія XX ст. (до сер. 80-их рр.); 5) українська літературно-художня антропонімія 80–90-их рр. XX ст. Безперечно, українська літературно-художня антропонімія — одна з найчисельніших ідеонімних підсистем з виразними хронологічними ознаками і, напевно, не повинна обмежуватися цим хронотопом, бо має й періоди свого функціонування до кін. XVIII і у XXI ст.

Свою хронологічну структуру ономастикону не обминув у своїх монографіях і М. М. Торчинський. Він пропонує власну хронологізацію власних назв, пов'язуючи з часом виникнення власних назв або *абсолютним* (коли відомий рік виникнення пропріатива) та *відносним*, коли на підставі різних екстра- та інтралінгвальних ознак визначається принаймні століття, коли така назва мала з'явитися.

Причому вчений також наголошує, що слід розрізняти дві дати — виникнення оніма і час його першої фіксації у писемних пам'ятках. Усі оніми української мови він поділяє на чотири групи [Торчинський, 2008, с. 284]: 1) архаїчні, що виникли до XI ст.; 2) давні, які виникли в XI–XVIII ст.; 3) нові — постали у XIX–XX ст.; 4) новітні — у XXI ст. Можна сказати, що ця типологія одна з досконаліших у сучасній ономастиці, оскільки збігається з етапами в історії української літературної мови — починаючи від її витоків і до сьогодення. Причому з-поміж усіх онімів у хронологічному зрізі проглянуто й ідеоніми. Безумовно, автор, намагаючись охопити усі категорії власних назв, згадує ідеоніми лише побіжно, відтак актуальною є поглиблена хронологізація таких пропріативів. Отже, спираючись на подану градацію, проаналізуємо хронологічні типи ідеонімів.

Архаїчні власні назви практично не мають фіксацій у писемних пам'ятках, зокрема писаних протоваріантами української мови. Про їх існування можна дізнатися з іншомовних та фольклорних джерел, з мистецтвознавчих, етнографічних праць, а також за допомогою зіставлень історико-лінгвістичного характеру [Торчинський, 2008, с. 284]. Так, І. Огієнко в «Історії української літературної мови» згадує, що коли влітку 988 року наступило офіційне хрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упорядкували Костянтин (869) і Мефодій (885) та їхні учні. Щоправда, конкретних назв цих бібліонімів немає [Огієнко, 2001]. Відомі лише назви пам'яток південнослов'янської редакції старослов'янської мови, зокрема рукописи X–XI ст. (*Зографське євангеліє, Савина книга, Супрасльський рукопис, Ассемантієве євангеліє, Синайський псалтир, Хіландарські листки, Рильський листок*), однак протоваріантськими чи архаїчними ці найменування можна вважати лише умовно, оскільки це все-таки компілятивні, перекладні твори. З іншого боку, існують окремі назви текстів, перекладених з латинської мови, що мали виразну вказівку на місце перекладу чи зберігання на зразок *Київських глаголичних листків*.

Інший історичний пласт цього типу ідеонімії торкається усної народної творчості. Це той фольклорний репертуар, у якому могли зберігатись останки дуже далеких часів, цілих тисячоліть життя в родоплеменних формах. У таких екстенсивних, рухливих племен, як племена

індоевропейської групи, як зазначає М. Грушевський, «подібні інциденти дуже можливі і правдоподібні, і коли наші племена перейшли якісь такі глибокі зміни — повні, можна сказати, етнічні переродження, — це, розуміється, мусило сильно закаламутити їх стару традицію, яка без таких перетурбацій має шанси стояти десятками тисяч літ і переносити на безконечні хронологічні віддалі відгомони життя, світогляду і творчості» [Грушевський, 1993]. Отже, робимо висновок як про існування якихось усталених традицій, зокрема і в словесній творчості, так і про численні вкраплення суміжних культур. Час утворення ідеонімів на позначення фольклорних творів може бути тільки відносний, а аналіз зроблений лише в дуже загальних і приблизних рисах.

В народнопоетичнім календарнім репертуарі у нашій літературі доволі багато останків старого, архаїчного, що, коли не текстуально, то типологічно, походить з дуже старих часів, зокрема, як визначають дослідники, на це вказують елементи форми та ритмомелодики. Так, Ф. Колеса у праці «Наверствування і характеристичні признаки українських мелодій» (1918) зазначав, що «Найдавніші є безперечно мелодії укр. обрядових пісень, на що вказує подекуди вже їх об'єм (ambitus) і головню групування тонів квартами і квінтами...Мелодії весільних і обжинкових пісень обертаються по найбільшій часті в дуровій або мольовій кварти, хоч подибаються також інші види кварти... Гаївкові і веснянкові мелодії виказують переважно об'єм кварти або квінти; мелодії колядок рідко виходять поза сексту», а О. Потєбня, віднайшовши аналогії слов'янських пісенних форм, вважав їх наслідком «первісного споріднення — або запозичення такого старого, що його вже не можна й відрізнити від первісного споріднення» [Грушевський, 1993].

Таким чином, до давніх онімів належать **фольк-музиконіми** — назви веснянок та гагілок («*Вже весна воскресла...*», «*Гагілка, гагілкою...*», «*А ми поле виорем, виорем...*», «*А ми просо сіяли, сіяли...*», «*Вербовая дощечка, дощечка...*», «*Вийся, горошку, в три стручки...*»); колядок («*Ой в ліску, ліску*»); шедрівок («*Шедрий вечір, добрий вечір...*»); робочих пісень («*Ой полола горлиця лободу...*», «*Ой пішла я до млина, до млина...*», «*На улиці не була, конопельки терла...*», «*Ой пряду, пряду...*»); **фольк-сальтоніми** (хороводи «*Кривого танця йдемо...*», «*Ой вінку ній вінку*», «*Коло млина калина...*»); **оратіоніми-закликання** («*Да допомо-*

жи, Боже...», «Ой весна, весна, що нам винесла?»), закляття («Смерте, смерте, іди на ліси...», «Смерть з морозом танцювала...»), замовляння («Там на горі тури орали...», «За лісом-перелісом там хатка стоїть...», «Дубе, дубе, ти чорний...»), плачі («Ой, мамочко, не вмирай, уставай, мамочко!», «Дитячко моє миле та любе, куди ти убираєшся?», «Моя дочко, моя голубочко...», «Відкіль мені тебе виглядять?»); **депрекатіоніми** — молитви передхристиянського характеру («Гуси, гуси, вам на гніздо, а нам на тепло», «Щоб на той рік діждати, сону топтати!», «Дай Боже час добрий!», «Ой дощику, накрапайчику, накрапай!»).

Назви попередньо розглянутих поетичних творів можна ідентифікувати принаймні за першим рядком, чого не можна зробити в прозових жанрах, що також існували на той час. Так, відомі байка про лиса і вовка, байка про товаришування зайця з вовком, перекази про «братка» (траву брат і сестра); казка про те, як чоловік ходив відбирати сестру, що йому вкратило сонце; оповідання-пояснення щодо зозулі та ін. Однак ці твори не мають чітко сформульованої і відповідно орфографічно оформленої назви, хоч вона фактично існувала, ідентифікуючи той чи інший твір. Очевидно, далися взнаки давність їх постановня і відсутність первинної писемної форми. Відомий і героїчний епос X–XI ст. про богатирів Святогора, Іллю Муромця, Добриню Нікітіча, Альошу Поповича та ін., у назвах яких на перший план вноситься поетонім — як правило, антропонім.

Поодинокі приклади **імажонімії** зустрічаємо як розпис skleпу I ст. н.е., що знайшов у 1895 році житель Керчі Зайцев на території свого подвір'я. В історії мистецтва цей шедевр отримав назву «склеп Деметри» [Історія українського мистецтва, 2008, т.1, с. 395], розписи Стасівського skleпу (II ст.), розписи skleпу Сорака (III ст.), розпис стіни skleпу Геракла (III ст.) та ін. Ще давнішими є мозаїка Сцена «обмивання» (кін. IV — поч. III ст. до н.е.), статуї Аполона, Афіні, Геракла, Діоніса, Афродіти, мармурова стела Леокса (кін. VI — поч. V ст. до н.е.), статуя Астарті (IV до н.е.), поховальна стела Тиберія (кін. IV — III ст. до н.е.), рельєфи із зображеннями вершників Реси, Мітра, Сільвана (II ст. до н.е.), що репрезентують ідеонімний сектор **скульптуронімів**. Проте все ж і ці найменування в силу давності іменуються за прив'язкою до іншої власної назви — антропоніма, теоніма, хрематоніма, які в свою чергу є своєрідними артіфрагментонімами, бо виступають як оніми, засвідчені у творах мистецтва. Ці мистецькі

твори періоду ранньоісторичної епохи не мали чітких найменувань не тільки через те, що не були підписаними чи фрагментарними. Справа ще й у тому, що принципи ідеонімної номінації сформовані зазвичай істориками чи археологами, котрі їх знаходять, досліджують тощо. З огляду на це прив'язка до іншого онімного мотиватора стає цілком логічною, позаяк в наукових дефініціях потрібна конкретика, зокрема місце, час, особа. І власна назва стає таким ідентифікатором. Хоча, приміром, пізніші за часом постання скульптуроніми вже мають певний ступінь конотованості: порівняймо ідеоніми «Добрий пастор», «Чудовисько, що пожирає рибу» (IV ст.). У деяких з них, зокрема у назвах ранньохристиянських розписів Херсона трапляються назви на кшталт «Склеп 1905 року», «Склеп 1904 (1853) року», «Склеп № 1 1998/ 1999 року» [Історія українського мистецтва, 2010, т.2, с. 117] і подібні, іменовані за часом їх дослідження. Щодо таких онімів може виникнути дискусія з приводу, чи належать вони власне до ідеонімних найменувань, адже денотат іменованого об'єкта — це ніби річ цілком матеріальна. Однак, знаючи, що склепи на той час мали сакральне значення і розписи цих скульптурних об'єктів мали певні традиції і мотиви, зокрема квітів, павичів, виноградної лози тощо, котрі вирізняли один склеп від іншого на рівні ідейного задуму, а отже співвідносились із класом ідеонімів. Звичайно, не слід нівелювати й умовне датування чи номер, що вводиться у структуру найменування, що, напевно, слугує також диференціатором, але не ідейної настанови.

Все більший вплив християнства у IX–X ст. зумовлює і появу перших ікономімів, наприклад назви фрагменту фрески «Лик Богородиці», «Лик святого» — фрески Десятинної церкви.

У творах дохристиянської доби фіксуємо й деякі типи **поетонімів**, зокрема антропопоетоніми (*Кудлиха, Гліб Володієвич, Соловей Будимирович, Володимир Красне Сонечко*), топопоетоніми (*Дунай*), теопоетоніми (*Купайло, Перун, Волос*).

Давні ідеоніми зафіксовані у вітчизняних та зарубіжних пам'ятках, кількість їх значно більша, ніж архаїчних. Серед таких назв можна зустріти майже усі сектори, за винятком електронімів та фільм онімів [Торчинський, 2008, с. 286].

Після хрещення Київської Русі під впливом візантійських традицій розвивається іконографія. З київською художньою школою пов'язані такі ікони, як «Ярославська Оранта» (XII ст.), «Устюзьке

Благовіщення» (XII ст.), *«Дмитрій Солунський»* (XII ст.), композиція *«Свенської (або Печерської) Богоматері»* (XIII ст.) та ін. Активно функціонує живопис релігійної тематики загалом, що має свої назвотворчі вияви в основному в назвах тих чи інших розписів церков.

Хоча історія самих іконостасів є складною. Наприклад, ікона *«Ніжності»*, яка була привезена (згідно з поширеною версією) з Константинополя, стала загальнодержавною святинею Київської Русі-України. Можливо, вона знаходилася в Десятинній церкві чи в кафедральному Софійському соборі; але постійним місцем її зберігання було місто Вишгород — одна з резиденцій київських князів. Ця високодуховна й високомистецька ікона дістала тоді назву чудотворної *Вишгородської*. 1155 року князь Андрій Боголюбський (він задумав перенести столицю з Києва на північ держави) напав на Київ, зруйнувавши частину міста й пограбувавши храми, і вивіз чудотворну Вишгородську ікону до північного Володимира, що на ріці Клязьмі, перейменувавши її на *«Владимирську»*. Під такою прибраною назвою відома вона дослідникам. Тим часом 1480 року ікона була перевезена до Москви й поміщена в одному з соборів Кремля. Від 1918 року зберігалася у Третьяковській галереї в Москві як музейний експонат, а 1993 року повернена Московському патріархатові. Упродовж кількох століть *Вишгородська ікона Богородиці* вважається національною святинею православних росіян [Степовик, 2004, с. 33].

Подібна історія й *Белзької ікони Богородиці*, що привезли в Україну з Візантії, і вона зберігалася в місті Белзі в Галичині. Ікона належить до взірця засмученої Діви Марії, яка тяжко переживає видіння майбутніх страстей свого Сина Ісуса Христа. Латиною ці ікони страдницької Марії називали *«Матер Долороса»*. На іконі з Белза Діва Марія змальована з маленьким Ісусом на руках дуже сумною, зі слідами переживань на обличчі, наче в сльозах. За силою психологічного впливу це виняткова, пронизана драматизмом ікона. Вона не змогла не звернути на себе увагу й тих, хто шанував ікони, і тих, хто не визнавав їх. У 1382 році католики Польщі, не маючи власної традиції ікони, забрали чудотворну Белзьку ікону і, подібно до росіян, змінили її назву на *«Ченстоховську Матку Боску»*, бо помістили її в місті Ченстохові. На цих двох прикладах засвідчуємо те, що хронологія — поняття доволі суперечливе, особливо для тих представників націй, що так чи інакше пов'язують ці живописні твори зі своїм народом, зі своїми

традиціями чи навпаки приписують їх собі. Ікононім відповідно до таких віянь може змінювати назву, як і відповідну хронологію через небажання визнати факт створення пам'ятки фактично на теренах іншої держави.

Поряд з ікононімами із середини XVI ст. зустрічаємо й **портретоніми** — назви зображень зовнішності людини за допомогою художньо-виражальних засобів [Торчинський, 2008, с. 205]. Цей різновид ономастики номінує в основному світських осіб: «*Портрет Роксолани*» (кін. XVI — поч. XVII ст.), «*Портрет Костянтина Корняка*» (30-ті рр. XVII ст.).

У другій половині IX — поч. XII ст. популярними були зображення святих воїнів-вершників, що перемагають зло у вигляді змія або поверженої постаті ворога. Їх зображали на плитах, що мали такі назви: «*Святі вершники-змієборці Георгій і Феодор*», «*Святі вершники Дмитрій і Нестор*», «*Святий вершник Феодор Стратилат*» та под. Загалом мистецтво домонгольського періоду, як вважають культурологи, не знало круглої скульптури і репрезентовано було в основному рельєфами [Історія українського мистецтва, 1967, т.2, с. 117]. Тому і маємо у цю історичну добу зазвичай найменування плит і рельєфів.

Наймолодший з видів мистецької творчості — гравюра, був започаткований у 1577 році ілюстраціями до відомого «*Апостола*», а з 1620 року утверджується як важливий напрям [Історія української культури, 2003, т. 3, с. 910]. Цей рік можна вважати початком хронології **гравюронімів** таких, як, наприклад, «*Портрет короля Яна Собеського*» (бл. 1690 р.) Ю. Шимоновича, «*Процесія навколо Успенського собору Києво-Печерської лаври*» (1702 р.) Л. Тарасевича, «*Апостол Павло*» Г. Левицького та ін.

Давня епоха української літератури репрезентує широку палітру **белетристиконімів**. Це назви відомих оригінальних давньоруських пам'яток «*Слово о законѣ и благодати*» київського митрополита Іларіона (бл.1050), «*Слово на паску*», «*Слово на Фомину неділю*» єпископа Кирила Туровського (1130–1182), «*Поученіє*» В. Мономаха, «*Слово о полку Ігоревім*» (1185), «*Моленіє*» Данила Заточника (XII — XIII ст.) та ін. Окрім цього, репрезентовано твори перекладної літератури, що первинно є запозиченими, та все ж у силу численних переписувань, глумачень містять елементи давньоруського авторства, що має свій конкретний вияв і в назві. Зокрема, *Галицьке євангеліє* (1144 р.),

Одеське євангеліє» XII ст., «Холмське євангеліє» XIII ст. та «Луцьке євангеліє» XIV ст. Ці найменування репрезентують клерикалоніми (власні назви церковних творів [Торчинський, 2008, с. 210]).

Продовжують свій розвиток фольклороніми, а саме як назви билин про Василя Буслаєва, Садка, Ставра Годиновича (XII ст.), про Дюка Степановича і Чурила (XII ст.). Другою половиною XVI — XVII ст. хронологізуємо появу таких онімів, як: назви дум про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку та Івана Коновченка-Удовиченка, про козака-нетягу; історичних пісень «*Ой у городі Могилеві*», «*Про Сулиму, Павлюка та ще й про Яцька Острияницю*», «*Ой на горі та женці жнуть*» та ін.

Окремо слід розглянути і найменування, які безпосередньо співвідносимо з темпоральними характеристиками — так звані *хроніконіми* (власні назви історичних хронік, літописів, щоденників та аналогічних творів, які знаходяться на межі художньої літератури і наукових праць аналогічного змісту) [Торчинський, 2008, с. 211]: «*Літописець еллінський і римський*» (XII — XIV), «*Київський літопис* (1200), «*Галицько-Волинський літопис* (1292), «*Літопис Самовидця*» (XVII ст.).

З розвитком книгодрукування розпочинається розвиток *логосонімної* лексики (власних назв наукових праць [Торчинський, 2008, с. 209]). Так з'являються перші шкільні і наукові *граматики* «*Грамматика словенска*» Л. Зизанія (1596), «*Грамматіки словенскія правильное синтагма*» М. Смотрицького (1619), словник «*Лексіконъ славеноросскій и именъ тълкованіє*» П. Беринди (1627).

Полемічна література сприяла розвитку *публіцистиконімів* (назв публіцистичних творів [Торчинський, 2008, с. 209]), зокрема трактатів «*Ключ царства небесного*» Г. Смотрицького (1587), «*Апокрисис*» Христофора Філалета (1597), «*Тренос*» Мелетія Смотрицького (1610); *епістулонімів* (назв листів [Торчинський, 2008, с. 210]) — лист Клірика Острозького «*Отпис на лист в бозъ велебного отца Ипатія, володимерского и берестейского епископа, до ясне освещеного княжати Костянтина Острозького, воеводы киевского — о залецанью и прехвалянью восточной церкви с заходным костелом унъ Би або згоды, в року 1598 писанный, через одного найменшого клирика церкви острозской и в том же року отписанный*».

У XVII ст. з'являються і перші зразки драматичних творів: «*На рождество господа бога и спаса нашего Исуса Христа вЪри Бъ*» Памви Беринди (1632), «*ВЪри Бъ з трагодіи Христос насхон*» Андрія Скульського (1630), «*Розмышляне о муці Христа Спасителя нашего...*» (1631) Іоани-

кія Волковича. Для таких найменувань М. М. Торчинський вводить термін *драмоніми* — власні назви драматичних творів [Торчинський, 2008, с. 210].

Щодо *документонімів* (назв документів) слід зазначити, що в науковому обігу існують чотири тексти договорів Київської держави з Візантією X ст. (907, 911, 944 та 971 pp.), які дійшли до нас не в оригіналах і, мабуть, писалися у двох примірниках (на грецькій і давньоруській мові), а у складі «Повісті временних літ», тобто копій, знятих літописцем з грецького оригіналу. Найдосконалішими вважаються тексти договорів, вміщених у Радзивилівському (друга половина XV ст.) та Лаврентіївському (1377 р.) літописах. Для їх реставрації В. Владимірський-Буданов та інші дослідники використовували також Троїцький, Іпатіївський (початок XV ст.), Московсько-Академічний (друга половина XV ст.), Хлебниковський (середина XVI ст.) та інші списки. У візантійських джерелах тексти договорів не збереглися зовсім, що дало підставу для численних суперечок щодо їх походження і достеменності [Тараненко].

Заслугове на увагу і припущення щодо підписання багатьох актів додержавної Русі з Візантією протягом V–VIII ст. під час походів. Переважно це локальні договори про перемир'я, про долю полонених, про військову здобич, про торговельні стосунки, тексти яких до нас не дійшли, але більшість їхніх положень відтворено саме у наступних договорах, особливо датованих 907 і 911 pp., тобто «здобутими у боях» Олегом.

З розвитком художньої літератури особливого поширення в XI – XVIII ст. набуває розвиток *поетонімій*, причому не тільки літературної антропонімій на кшталт *Ярославна, Ігор, Святослав, Всеволод, Боян, Сулима, Павлюк, Михайло Дорошенко* та ін., а й топонімій — *Путивль, Гадяч, Суботів, Руская земля, Подольская земля, Сибір*; зоонімій — *Пчела, Шершень, Жайворонок*, гідронімій — річки *Каяла, Калка, Сян, Дніпро-Славутич*; теонімій — *Велес, Венера, Купідон*. У давньоруських художніх творах, зокрема у «Слові о полку Ігоревім» зустрічаються *апелятивоніми* (загальні назви, які з певними стилістичними настановами функціонують у художньому мовленні [Торчинський, 2008, с. 242]): *Сонце, Вітер*.

Отже, проведений аналіз архаїчних і давніх українських ідеонімів показав, що ці два хронологічні шари репрезентовані лексикою, що номінує об'єкти переважно фольклорного та мистецького напрямків.

З-поміж розглянутих найменувань незначна кількість таких, що дійшли до нас без орфографічних, семантичних чи структурних змін. Хронологія розглянутих найменувань у більшості випадків відносна. Гіпотетичні часові межі постання та правописні зміни назви будь-якого об'єкта духовної сфери, безперечно, завжди будуть предметом культурологічних та мовознавчих досліджень.

Список використаної літератури

1. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: Автореф. дис.... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Л. О. Белей; Ужгородський держ. ун-т. — Ужгород, 1997. — 48с.
2. Грушевський М. Історія української літератури [Електронний ресурс]. — К.: Либідь, 1993. — Режим доступу. — [litopys.org.ua / hrushukr](http://litopys.org.ua/hrushukr).
3. Історія українського мистецтва: В 6 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — К., 1967. — Т. 2: Мистецтво XIV — першої пол. XVII ст. — 471 с.
4. Історія українського мистецтва: В 6 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — К., 1967. — Т. 2: Мистецтво другої пол. XVII ст. — XVIII ст. — 439 с.
5. Історія українського мистецтва: У 5 т. / НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; ред. Г. Скрипник. — К., 2008. — Т. 1: Мистецтво первісної доби та Стародавнього світу. — 710 с.
6. Історія українського мистецтва: У 5 т. / НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; ред. Г. Скрипник. — К., 2010. — Т. 2: Мистецтво середніх віків. — 1296 с.
7. Історія української культури: У 5 т. / НАН України. — 2003. — Т. 3. Українська культура другої пол. XVII ст. — XVIII ст. / Ред. В. А. Смолій. — 1246 с.
8. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2006.
9. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення Української ономастичної комісії. — К.: Наукова думка, 1966. — Вип. 1. — С. 24–43.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови [Електронний ресурс]. — К., 2001. — Режим доступу — [litopys.org.ua / ohu.htm](http://litopys.org.ua/ohu.htm).
11. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М.: Наука, 1988. — 192 с.
12. Степовик Д. Історія української ікони X — XX ст. — К.: Либідь, 2004. — 440 с.
13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М.: Наука, 1973. — 366 с.
14. Тараненко О. М. Право і законодавство Київської Русі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [litopys.org.ua / instkult / ikult08.htm](http://litopys.org.ua/instkult/ikult08.htm).

15. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія / М. М. Торчинський; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Хмельницький: Авіст, 2008. — 548 с.
16. Труды этнографическо-статистические в Западно-Русский край снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ; Юго-Западный отд. Ъль. Матеріалы и исслѣдования собр. д.-чл. П. П. Чубинским: В 7 т. Т. 3 / Відпов. за вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. — репринт. вид. — К., 2008. — 702 с.

Цильна М. Н.

кандидат филологических наук, доцент, соискатель ученой степени доктора филологических наук Киевского национального университета имени Тараса Шевченко; доцент кафедры украинского языка, литературы и восточных языков Открытого международного университета развития человека «Украина» e-mail: macilin@ukr.net

АРХАИЧНЫЕ И ДАВНИЕ УКРАИНСКИЕ ИДЕОНИМЫ

Резюме

В статье затронута тема хронологической классификации украинских идеонимов, в частности рассматриваются такие два их разделения по времени возникновения, как: архаичные (до XI в.) и давние (возникли в XI–XVIII в.). Выяснена их подлинность, особенности присвоения или изменения названий, в некоторых случаях структурные и сематические модификации.

***Ключевые слова:** идеонимы; архаичные идеонимы; древние идеонимы; библонимы; имажонимы; поэтонимы.*

Tsilyna M.

candidate of philological sciences, docent, the applicant a scientific degree of Doctor of Philology KNU of Taras Shevchenko; Department of Ukrainian Language and Literature and Oriental Languages, Open International University of Human Development «Ukraine» e-mail: macilin@ukr.net

THE ARCHAIC AND THE ANCIENT UKRAINIAN IDEONYMS

Abstract

Touched chronological classification of Ukrainian ideonyms particular consider the following two divisions of the time of occurrence, as the archaic (to XI.) and the ancient (emerged in the XI to XVIII century). It was shown their authenticity, especially the assignment or change names in some cases, structural and semantic modifications. Analysis of the archaic and the ancient Ukrainian ideonyms showed

that these two chronological layers represented vocabulary that nominated objects mainly folk and artistic trends. Principles of ideonym's nomination of the archaic period works of art did not have of clear titles, they were usually formed by historians or archeologists who found them, studied more. Considering this binding to other onym's motivator is quite logical, because the scientific definitions need specifics, including the place, time, person. And the proper name becomes the identifier. Among the items considered insignificant number of those that came to us without spelling, semantic or structural changes. Chronology of items considered in most cases relative. Hypothetical timeframe rise and orthographic change the name of any object spiritual sphere, undoubtedly are always subject to cultural and linguistic studies.

Key words: *ideonyms; archaic ideonyms; ancient ideonyms; biblionyms; imazhonyms; poetonims.*

Надійшла до редакції 27.06.2015

УДК 81'373.21

С. В. Шийка

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри українознавства
Національного університету водного
господарства та природокористування
e-mail: svetlana.antonjuk@mail.ru*

НАРОДНА ГЕОГРАФІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ РОВЕНЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕЙТРАЛЬНОГО РЕЛЬЄФУ

Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей народної географічної термінології Ровенщини на позначення нейтрального рельєфу. Засвідчені лексеми описано за загальними властивостями, розміром, відносною висотою, наявністю рослинності.

Ключові слова: *апелятив, лексема, номен, семантика, термін.*

Народна географічна термінологія Ровенщини на позначення нейтрального рельєфу як складова частина загальної географічної термінології України відображає переважно рівнинний характер міс-